

Čo musia učitelia vedieť?

Astrid Mona O'Moore

Pamätám si iba to, že ma bili a nadávali mi a nikdy som nemala možnosť niečo sa naučiť. Keď som to povedala učiteľom, iba mi povedali, aby som sa o seba sama postarala. (Observer, 19. marec 1989)

Dúfajme, že dni, keď učitelia tak ľahko zamietli šikanovanie, sú spočítané. Na Britských ostrovoch si učitelia nemohli nevšimnúť rastúcu pozornosť venovanú tomuto problému od prvého Európskeho seminára o šikanovaní na školách pre učiteľov, ktorý sa konal v Stavangeri v auguste 1987. Odvtedy vo Veľkej Británii vyšlo niekoľko kníh, pravidelne vychádzajú novinové články, vysielajú sa televízne programy a šesť celonárodných konferencií sa venovalo téme šikanovanie. Okrem toho vznikli skupiny rodičov, ktorých cieľom je zaviesť na všetkých školách vo Veľkej Británii pravidlá boja proti šikanovaniu.

Vyššie uvedené publikácie a masmédiá publikovali fakt, že šikanovanie je oveľa rozšírenejšie než si väčšina rodičov a učiteľov uvedomuje. I keď si už mnohí uvedomujú nesmierne utrpenie, poníženie a stres školopovinných detí každého veku a sociálnych tried, ktorý pociťujú zo šikanovania, stále je potrebných viac empirických údajov. Delegáti prvého Európskeho seminára o šikanovaní na školách skonštatovali, že aby sa realizovali účinné preventívne a liečebné opatrenia, je potrebný podrobnejší a riadený výskum všetkých kultúr. Na začiatku bolo naše porozumenie šikanovania limitované na pionierske štúdie severských krajín. Avšak za posledných 10 rokov vznikajú vysoko kvalitné výskumné projekty v Európe a v iných častiach sveta. Cieľom tejto kapitoly je vysvetliť súčasné chápanie šikanovania predložením empirických údajov zo štúdie o obetiach a šikanovaní robenej v Dubline.

Štúdia

Štúdia obsahovala údaje spolu od 783 detí (285 chlapcov a 498 dievčat) vo veku od 7 do 13 rokov. Pochádzali z 30 tried štyroch štátnych škôl v Dubline. Vybrané školy boli typické pre štátne školy v Dubline a neboli zvolené pre nejaké konkrétne problémy. Všetky deti testovali v triede ich vlastní učitelia. Rozsah šikanovania bol hodnotený zo strany šikanujúcich osôb, aj zo strany šikanovaných osôb pomocou seba hodnotiaceho dotazníka, ktorý použili v nórske štúdiách (Olweus a Roland, 1983). Učitelia vysvetlili vlastnými slovami deťom predtým, než im rozдали dotazník, čo je to šikanovanie. Boli usmernení definíciou použitou v Škandinávii, že šikanovanie je dlhodobé násilie, duševné alebo fyzické, ktoré vykonáva jednotlivec alebo skupina voči jednotlivcovi, ktorý sa nevie v danej situácii sám brániť.

Deti odpovedali v dotazníku anonymne, i keď každý dotazník mal kód, aby sa žiaci dali identifikovať za účelom ďalšej analýzy psychologických údajov, ktoré sa mali zozbierať neskôr.

Dotazník sa administroval na každej škole v tom istom čase. Bolo to preto, aby sa deti nedozvedeli o dotazníku v kontakte s inými respondentmi a aby sa zabránilo zastrašovaniu alebo falšovaniu.

Použil sa dotazník Piersa-Harrisa Škála predstáv o sebe na zistenie seba hodnotenia detí. Učitelia tiež hodnotili správanie sa detí známym dotazníkom správania sa (Rutter, 1967).

Výsledky štúdie

Deti so špeciálnymi potrebami

Podrobnú správu o šikanovaní medzi deťmi v našej štúdií sme už zverejnili (O'Moore a Hillery, 1989b). asi najprekvapujúcejšie zistenie vo vzťahu k výskytu šikanovania bola veľká miera šikanovania a počtu obetí medzi deťmi, ktoré navštevovali nápravné triedy. Napríklad, zo 109 detí, ktoré mali nápravné vyučovanie v čase hodnotenia 38 (34,9 %) ohlásilo, že ich niekedy šikanujú a 19 (17,4 %) povedalo, že ich často šikanujú, to znamená raz do týždňa alebo aj častejšie. V porovnaní iba 5,6 % detí z 639, ktoré nenavštevovali nápravné triedy, povedalo, že sú často šikanované.

Z 35 detí, ktoré navštevovali špeciálne triedy, 17 ohlásili, že niekedy šikanujú ostatných a dve povedali, že šikanujú druhých často. Percento obetí v špeciálnych triedach bolo vyššie ako percento šikanujúcich detí.

Tieto výsledky napovedajú, že deti, ktoré navštevujú nápravné alebo špeciálne triedy sú obzvlášť náchylné na šikanovanie, či ako obeť alebo ako šikanujúca osoba.

Žiaci so slabými výsledkami majú často nízke seba hodnotenie. Toto sa potvrdilo aj v tejto štúdií. Deti z nápravných tried majú najnižšie skóre seba hodnotenia. Cítia sa neadekvátne vo vzťahu k ich intelektuálnemu a školskému postaveniu a sú nešťastné a nespokojné.

Tieto zistenia majú jasný dopad nielen na nápravné vzdelávanie, ale aj na liečbu a prevenciu šikanovania na školách.

Šikanujúca osoba/obeť

Ďalší rozdiel medzi súčasnými výsledkami a empirickými štúdiami, ktorý by mohol mať dopad na liečbu a prevenciu šikanovania, je vyššie percento detí, ktoré aj šikanujú aj sú šikanované. Je to preto, že táto skupina je obzvlášť problematická a zraniteľná. Avšak Stephenson a Smith (1989) zistili iba 6 % detí, ktoré boli aj šikanujúce osoby aj obeť. Olweus (1985) zistil, že asi 18 % detí, ktoré sú šikanované, príležitostne šikanujú druhých a iba 6 % detí, ktoré sú šikanované, často šikanujú druhých. Roland (1989) zaznamenal 20 % obetí, ktoré šikanujú druhých. My sme zistili, že z 330 obetí až 151 (45,9 %) šikanuje druhých. Z 269, ktorí boli príležitostne obeť, 115 (42,8 %) povedali, že príležitostne šikanujú a ďalších deväť (3,3 %) často šikanuje. Ďalej, zo 60 detí, ktoré boli často obeťami, 24 (40,0 %) uviedli, že príležitostne šikanovali druhých a traja (5,0 %) uviedli, že často šikanovali druhých.

Keď sme sa sústredili na 228 šikanujúcich osôb v našej štúdií, ktoré sa samé priznali k šikanovaniu, zistili sme, že z 214 detí, ktoré šikanovali druhých príležitostne v škole, 115 boli príležitostné obeť a ďalších 24 časté obeť. Zo 14 detí, ktoré často šikanovali druhé deti, 9 povedalo, že ich šikanovali príležitostne a ďalšie tri povedali, že boli časté obeť.

Zistili sme, že hoci sa predpokladá, že deti buď šikanujú alebo sú obeť, iba 32,8 % šikanujúcich v našej štúdií by sme mohli označiť za čisté šikanujúce osoby v tom zmysle, že nikdy neboli obeť. Podobne, 54,4 % zo všetkých obetí v našej štúdií by sa mohli klasifikovať ako čisté obeť, teda, že nikdy nešikanovali druhých.

Neskôr uvidíme, že vyššie uvedené rozdelenie na obeť, šikanujúcich a obeť aj šikanujúcich je dôležité vo vzťahu k seba hodnoteniu a správaniu sa.

Odhad šikanovania zo strany učiteľov

Odhad šikanovania u školopovinných detí zo strany učiteľov naznačuje, že učitelia veľmi podceňujú množstvo šikanovania na ich škole. Napríklad, učitelia identifikovali iba 17 zo 77 čisto šikanujúcich detí, ktoré sa samé priznali a 38 zo 151 zmiešanej skupiny šikanujúcich a obetí. Takže učitelia identifikovali iba 24 % z celkového počtu šikanujúcich.

Nevieme prečo si učitelia nie sú vedomí šikanovania. 23,1 % zo všetkých detí v štúdiu povedalo, že ich učitelia nevedia o šikanovaní.

Určite je na to veľa dôvodov. Môže to byť kvôli skrytému charakteru šikanovania a spôsobu, ktorým šikanujúci zastrašujú svoje obeť. Okrem toho je v tom tabu hovoriť učiteľom, čo sa deje. Učitelia prichádzajú o cenné informácie, keďže žiaci váhajú hovoriť im prípady šikanovania, ktorých boli svedkami.

V štúdiu povedalo až 33,6 % detí, že by nepovedalo svojmu učiteľovi, keby bol k nim niekto hrubý alebo ich v škole šikanoval. A ešte vyššie percento detí (50,8 %) povedalo, že by nepovedali svojmu učiteľovi, keby ich niekto šikanoval cestou do školy alebo domov zo školy. Iba 14,9 % detí povedalo, že by nepovedali doma, keby ich niekto obťažoval v škole alebo cestou do školy či zo školy. Zaznamenalo sa, že 55,3 % detí by neoznámilo, že videlo, ako niekoho z ich triedy šikanovali. Dôvody, ktoré deti uviedli, boli, že nechcú klebetiť a že sa boja, aby nezačali šikanovať aj ich. Je zaujímavé, že ani jedno dieťa nepovedalo, že by sa bálo, že sa učiteľ nahnevá, keď im to zažalujú.

Besag (1989) uvádza užitočný zoznam ďalších dôvodov, ktoré môžu vysvetliť zdráhanie detí žalovať. Medzi iným deti neveria, že by im dospelí pomohli. Avšak iba 2,3 % detí z našej štúdie si myslí, že učitelia nikdy nič neurobia, aby zastavili šikanovanie (Tabuľka 16.1).

Tabuľka 16.1: Odpovede detí na otázku: "Čo robia učitelia vo vašej škole, aby zastavili šikanovanie?"

Odpovede	Frekvencia	
	Počet	%
Nikdy neurobia nič, aby zastavili šikanovanie	18	2,3
Príležitostne sa o niečo pokúsia	66	8,4
Často sa o niečo pokúšajú	105	13,4
Pokúšajú sa takmer stále	369	47,1
Nevedia, že sa odohráva	181	23,1
Stratené prípady	44	5,6
Spolu	783	100,0

Výsledky z tabuľky 16.1 ukazujú, že medzi učiteľmi panuje úsilie zastaviť šikanovanie. Avšak keď vezmeme fakt, že 48 % detí, ktoré bolo zapojených do šikanovania v čase hodnotenia, z nich 10,5 % do vážneho šikanovania, vidíme že je to urgentná potreba zlepšiť stratégie boja proti šikanovaniu.

Predbežné výsledky z tejto národnej štúdie z írskych škôl naznačujú, že zábrany zdôveriť sa doma alebo v škole sa zvyšujú postupom detí zo základnej školy na vyšší stupeň. Avšak

výsledky aj naznačujú, že zvýšené úsilie ministerstva školstva, učiteľských zväzov, rodičovskej rady, jednotlivých škôl, učiteľov a rodičov bolo v posledných rokoch odmenené. Je tu síce miesto na optimizmus, ale nie na uspokojenie. Prevencii a boju proti nežiadúcim účinkom šikanovania treba stále venovať zvýšenú pozornosť.

Seba hodnotenie: obeť

Analýza údajov vo vzťahu k seba hodnoteniu a správaniu sa detí priniesla významné rozdiely.

Keď sa porovnali deti, ktoré sa označili za obeť s deťmi, ktoré o sebe povedali, že neboli nikdy obeť, zistilo sa, že obeť mali významne nižšie seba hodnotenie. Analýza šiestich škál Piersa-Harrisa napovedá, že obeť vidia samé seba ako problémové, úzkostnejšie, menej obľúbené a menej šťastné a spokojné. Tieto zistenia potvrdzujú to, čo vieme o obetiach. Avšak keď sme porovnali iba čisté obeť s kontrolnou skupinou (deti, ktoré nikdy neboli obeť a nikdy nešikanovali), zistili sme, že čisté obeť majú bližšie k bežným deťom. I keď mali nižšie seba hodnotenie než kontrolná skupina, rozdiel nemal štatistický význam. Avšak rozdiely štatistického významu sa našli medzi týmito dvomi skupinami vo vzťahu k správaniu sa, úzkosti a popularite. Čisté obeť pozerali sa seba ako na problémové, úzkostné a menej obľúbené osoby.

Výsledky obetí, ktoré šikanovali naznačili, že mali ešte nižšie sebavedomie ako čisté obeť. Obete, ktoré šikanojú, majú menej zdravé psychologické kvality než čisté obeť. Správajú sa horšie, majú slabší intelekt a školské výsledky a sú menej šťastné a spokojné.

Hodnotenie správania zo strany učiteľov: obeť

Podobný model ohľadne seba hodnotenia sa zistil v hodnotení učiteľov správania sa žiakov. Učitelia uvádzali, že čisté obeť sa správajú horšie ako kontrolná skupina, ich priemerné skóre bolo 5,68 a 3,15 ($F = 36,05$, $P < 0,001$). Avšak obeť, ktoré šikanovali druhých, mali ešte horšie správanie než čisté obeť ($F = 4,95$, $P < 0,01$). Obete, ktoré príležitostne šikanovali, získali priemerné skóre 6,73, pričom obeť, ktoré často šikanovali, mali priemerné skóre 10,83. Skóre 9 alebo viac naznačuje, že ide o poruchu správania (Rutter, 1967). Z Tabuľky 16.3 môžeme vidieť, že 91 (27,7 %) z 329 obetí malo poruchu správania. Poruchy správania boli v svojej podstate proti spoločenské. Stojí za povšimnutie, že obeť, ktoré často šikanojú, mali zo všetkých obetí najviac proti spoločenské správanie.

Tabuľka 16.2: Porovnanie priemernej skupiny a celkového skóre škály sebahodnotenia Piers-Harrisa čistých obetí a obetí, ktoré šikanojú

Škála	Čisté obeť n = 178	Obete / príležitostní šikanojúci n = 139	Obete / častí šikanojúci N = 12	Pomer F
Správanie	12,93	11,32	10,50	11,73***
Intelektuálne a školské postavenie	12,34	11,19	10,90	4,25***
Fyzický zjav a atribúty	9,13	8,67	8,70	0,89
Úzkosť	9,56	9,14	9,30	0,68
Popularita	8,55	8,34	7,50	0,86
Šťastie a uspokojenie	8,68	8,07	7,70	4,43*
Spolu	59,71	55,38	53,10	5,54**

Tabuľka 16.3: Hodnotenie učiteľov frekvencie a podstaty porúch správania sa obetí a kontrolných skupín

Deti	Typ poruchy správania sa								
	Proti spoločenský			Neurotický		Nediferencovaný		Spolu	
	Č.	Č.	%	Č.	%	Č.	%	Č.	%
Kontrolná skupina	376	21	5,5	14	3,7	2	0,5	37	11,5
Čisté obete	178	26	14,5	8	4,5	6	3,4	40	22,5
Obete / prílež. šikanujúci	139	32	23,0	8	5,8	4	2,8	44	31,7
Obete / častí šikanujúci	12	6	50,0	1	8,3	0	0,0	7	58,3

* nediferencovaný znamená, že celkové skóre je v skupine proti spoločenský a neurotický to isté.

Seba hodnotenie : šikanujúce osoby

Celá skupina šikanujúcich osôb má štatisticky nižšie seba hodnotenie ako deti, ktoré nikdy nikoho nešikanovali ($F = 11,20$, $P = < 0,001$). Analýza škál jednotlivých skupín ukázala, že šikanujúce osoby sa vnímajú ako a) horšie vychované ($F = 28,05$, $P = < 0,001$), b) s nižším intelektom a školskými výsledkami ($F = 28,05$, $P = < 0,001$), c) menej obľúbené a d) menej šťastné a spokojné ($F = 11,10$, $P = < 0,001$). V skutočnosti 49,6 % z nich povedalo, že nenávidí školu a 46 % je často smutných.

Seba hodnotenie šikanujúcich osôb sa nezhoduje so stereotypom, ktorý sa často opisuje v literatúre, o tvrdých, sebavedomých a rozumných obľúbených typoch (Olweus a Roland, 1983; Besag, 1989).

K tomuto stereotypu sa približuje čistá skupina šikanujúcich osôb. I keď mala nižšie seba hodnotenie ako kontrolná skupina, rozdiel nebol štatisticky významný. Príslušné priemery boli 59,22 a 61,59 ($F = 2,64$, $P = < 0,10$). Napriek tomu analýza tejto skupiny naznačila, že "čistí šikanujúci" sa vidia ako problémovjší než kontrolná skupina ($F = 34,62$, $P = < 0,001$). Sú tiež menej šťastní a spokojnejší ako kontrolná skupina ($F = 11,10$, $P = < 0,001$).

Z Tabuľky 16.4 vidieť, že šikanujúci, ktorí boli aj obeť, majú oveľa viac pocitov neadekvátnosti než "čistí šikanujúci". Považujú sa v porovnaní s čistými šikanujúcimi za problémovších, úzkostnejších a viac nešťastných a nespokojných.

Tabuľka 16.4: Porovnanie priemernej skupiny a celkového skóre škály sebahodnotenia Piers-Harrisa čistých šikanujúcich a šikanujúcich, ktorí sú obeť

Škála	Čistí šikanujúci N = 77	Šikanujúci /príl. obeť N = 124	Šikanujúci / časté obeť N = 27	Pomer F
1. Správanie	11,65	44,63	9,70	3,65*
2. Intelektuálne a školské postavenie	11,62	11,38	10,26	1,26
3. fyzický vzhľad	9,62	8,72	8,44	2,23
4. Úzkosť	10,30	9,54	7,48	9,04***
5. Popularita	9,65	8,55	7,15	10,95***
6. Šťastie a spokojnosť	8,32	8,25	7,15	3,34*

Hodnotenie správania zo strany učiteľov

Hodnotenie správania detí zo strany učiteľov sa zhodovalo so seba hodnotením detí. Inými slovami, učitelia hodnotili celú skupinu šikanujúcich ako problémovjšiu než skupinu detí,

ktoré nešikanovali. Priemerné skóre detí, ktoré šikanovali príležitostne a ktoré šikanovali často v porovnaní s tými, ktoré nešikanovali, boli 6,62, 11,79 a 3,97 ($F = 31,87$, $P < 0,001$). Čím vyššie je skóre, tým zložitejšie je správanie.

Keď sa skúmali podskupiny detí, ktoré šikanovali, zistilo sa, že čisti šikanujúci boli hodnotení svojimi učiteľmi ako deti s vyšším počtom nežiadúcich vlastností správania sa v porovnaní s kontrolnou skupinou. Priemerné skóre boli 6,69 a 3,15 ($F = 36,6$, $P < 0,001$). Avšak situácia bola ešte horšia pre šikanujúcich, ktorí boli obeť. Učitelia ich hodnotili ako ešte viac problémovnejších, pričom časté obeť mali ešte horšie správanie než tí, ktorí boli príležitostné obeť. Avšak tieto rozdiely nemali štatistický význam.

Zo všetkých 228 šikanujúcich v tejto štúdií malo 73 (32 %) poruchy správania. Tabuľka 16.5 ukazuje frekvenciu a typ poruchy správania sa pre "čistých šikanujúcich", "šikanujúcich / obeť" a kontrolnú skupinu. Z tabuľky vidieť, že medzi šikanujúcimi aj medzi obeťami bolo viac porúch proti spoločenskému správaniu než neurotického správania.

Tabuľka 16.5: Hodnotenie učiteľov frekvencie a podstaty porúch správania sa šikanujúcich a kontrolných skupín

Deti	Typ poruchy správania sa								
	Proti spoločenský			Neurotický		Nediferencovaný		Spolu	
	Č.	Č.	%	Č.	%	Č.	%	Č.	%
Kontrolná skupina	376	21	5,5	14	3,7	2	0,5	37	11,5
Čisti šikanujúci	77	18	23,4	2	2,6	2	2,6	22	28,6
šikanujúci / prílež. Obeť	124	29	23,4	9	7,3	4	3,2	42	33,9
šikanujúci / časté obeť	27	9	33,3	0	0,0	0	0,0	9	33,3

* nediferencovaný znamená, že celkové skóre je v skupine proti spoločenský a neurotický to isté.

Diskusia

Výsledky z tejto štúdie ukazujú, že je silný vzťah medzi pocitmi nízkeho seba hodnotenia a šikanovaním. Tento vzťah bol obzvlášť silný u detí so špeciálnymi vzdelávacími potrebami. Na rozdiel od švédskych a austrálskych štúdií (Olweus, 1984; Rigby a Slee, 1992) výsledky z tejto štúdie naznačujú, že šikanujúce osoby zdieľajú s obeťami pocity nízkeho sebavedomia. Vnímajú sa ako problémoví, menej obľúbení u rovesníkov, menej šťastní a nespokojní. Avšak šikanujúce osoby na rozdiel od obeť vyjadrujú silné pocity bezcennosti vo vzťahu k intelektuálnemu a školskému postaveniu. Na druhej strane obeť mali vysokú úroveň úzkosti, s výnimkou šikanujúcich osôb, ktoré boli často obeť.

Predbežná analýza tejto štúdie írskych žiakov odráža ešte silnejší vzťah medzi seba hodnotením a šikanovaním. Výsledky vo vzťahu k 6328 detí náhodne vybraných zo základných škôl (vek od 8 do 13) ukázali, že všetky deti, akýmkoľvek spôsobom boli vtiahnuté do šikanovania, mali nižšie seba hodnotenie ako deti, ktoré neboli do šikanovania vôbec zatiahnuté. Podobný trend sa ukázal aj na vyššom stupni (deti od 11 do 18 rokov).

Olweus (1996) je presvedčený, že agresívne správanie sa šikanujúcich osôb sa nemôže vysvetliť ako následok frustrácie a zlyhania v škole. Avšak súčasné výsledky ukazujú, že pocity neadekvátnosti môžu byť silným faktorom v ich agresívnom správaní.

Takže stereotyp šikanujúcej osoby ako sebavedomej a tvrdej môže byť iba zastieracím manévrom pocitov neadekvátnosti. Tým, že spôsobí, aby sa iní cítili bezmocní a izolovaní, sám sa cíti mocný. Takýto prejav sily, obzvlášť, ak je aj fyzicky silný, zakryje fakt, že v skutočnosti má nízke sebavedomie.

Treba očakávať, že pokiaľ faktory prispievajúce k nízkemu seba hodnoteniu alebo ohrozenému egoizmu budú pretrvávať, kompenzačné správanie sa nezmizne.

Ďalším dôležitým zistením je vysoký výskyt detí, ktoré šikanujú, aj sú šikanované. Zistilo sa, že tieto deti majú horšie psychologické kvality než čisté obeť alebo čisté šikanujúce osoby. Zistilo sa, že tieto deti sú najúzkostnejšie a najmenej obľúbené.

Na každej škole treba vziať do úvahy, že tu môže byť niekoľko detí, ktoré môžu potrebovať psychologický zákrok.

Čo sa dá urobiť

Vo svetle zistení z tejto štúdie nie je pochyb, že učitelia držia kľúč k úspešnej prevencii a liečbe šikanovania.